

نقش و اهمیت بناهای آرامگاهی زیارتی در شکل دهی به فضای شهری

علی خیری^۱، مینا ملازاده^۲

۱- عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر قدس، دانشجوی

دکترای نظریه معماری دانشگاه معماری و ساختمان آذربایجان

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد مرمت و احیاء بناها و بافتهای تاریخی، دانشگاه
آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

Kheiri.ali@gmail.com
Mollazadeh.mina@gmail.com

ارائه دهنده: علی خیری

ARC-۲۱-۵۴۵۹

خلاصه (چکیده)

کشور ایران به لحاظ فرهنگ معماری - شهرسازی و غنای آثار ارزشمند تاریخی، بدون شک یکی از شاخص ترین کشورهای جهان محسوب می شود که باید آن آثار را به خوبی حفظ نمود.

یکی از موارد اصلی در فضای معماری و شهرسازی امروزه کشور، موضوع حفظ فضاهای شهری و معماری کهن و تاریخی و دیدگاههای متفاوت در باره چگونگی حفظ این فضاها و بناهای ارزشمند قدیمی است. از آنجائیکه این آثار معرف و محرک هویت تاریخی و محصول زمان خود هستند، لذا می بایست در حفظ و حراست از این بناها به عنوان نشانه فرهنگ ملی و ارتباط نسل دیروز، امروز و آینده کوشا باشیم.

در این پژوهش که بر اساس مطالعات اسنادی و میدانی انجام یافته، نقش و اهمیت بناهای آرامگاهی زیارتی و تاثیر تغییرات کالبدی حاصل از نوسازی یا مرمت آنها در شکل دهی فضای شهری مورد نقد و بررسی قرار خواهد گرفت.

کلمات کلیدی: آرامگاه زیارتی، فضای شهری، حفاظت تاریخی

۱- عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر قدس، گروه معماری.

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد مرمت و احیاء بناها و بافتهای تاریخی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، گروه مرمت ابنیه و بافتهای تاریخی.

شناخت تاریخ و فرهنگ یک ملت از راه شناخت اندیشه انسانی، به عنوان ساختار ذهنی آنها مقدور است. یکی از راه‌های شناخت اندیشه انسانی، شناخت مصادیق عینی این ساختار ذهنی است. به عبارت دیگر تجلی عینی ذهن انسانی در منظر فرهنگی به شکل میراث فرهنگی و به طور اخص، در بناهای تاریخی و با رویکرد عبادی - احترامی آن در بناهای آرامگاهی زیارتی مشهود است.

به همین دلیل ضرورت شناخت، حفاظت و نگهداری این بناها به عنوان سند قابل پژوهش تاریخی و فرهنگی، گروه‌های مطالعاتی، طراحی و اجرایی را به این عرصه وارد می‌کند.

شهر پدیده‌ای است که به عنوان یک کلیت هر آنچه را که متعلق به گذشته، حال و آینده است را یک جا در خود نهفته دارد. در یک سو تکنولوژی قرار دارد که هر روز از آن استفاده بهتری می‌شود و در سویی دیگر آماهای انسانی - اجتماعی در شهرها که باید اندکی بیشتر مورد توجه قرار گیرند و پذیرفته شوند.

شهر این ویژگی بزرگ را دارد که با قیدی اجتماعی به تمام بناهای شهر مرتبط است. از همین روست که ما از نشان دادن و معرفی، شهری که در آن زندگی کرده‌ایم به خانواده مان احساس رضایت و خشنودی می‌کنیم. چون شهر هر شهروند جزئی از زندگی اوست.

در سالیان اخیر با توجه به حرکت سریع جامعه به سوی صنعتی شدن و رشد شتابان تولیدات صنعتی و علمی و عدم آمادگی اجتماعی و فرهنگی دست اندرکاران برای مقابله با این تحولات سریع، تغییرات و ناهنجاری‌های جبران ناپذیری در کالبد شهرهای سنتی به وجود آمد که ادامه این روند با رشد شهرنشینی و هجوم جمعیت مهاجر به سمت شهرها ابعاد گسترده‌تری به خود گرفت تا جایی که تخریب و نوسازی نشانه تجدید و گرایش به مدرنیته به عنوان یک ارزش محسوب شد که بعضاً بناهای تاریخی و همچنین آرامگاههای زیارتی نیز از این مسئله مصون نمانده‌اند. و این تغییرات سبب ایجاد پارگی‌ها و گسست‌ها در پیکر این شهرها شد.

به همین دلیل شهر سنتی گذشته، امروزه به سختی می‌تواند نمایانگر یادگارهای دوران گذشته در درون خود باشد و این روزها به جز خاطرات شفاهی که کم و بیش در ذهن ساکنان اصیل و قدیمی این شهرها بجا مانده، به سختی می‌توان به آنهایی که از گوشه و کنار به آنجا آمده و به جای آنها نشسته‌اند، یادآور شد که این شهرها چطور بوده و چه روزهای تاریخ‌ساز و خاطره‌انگیزی را پشت سر گذاشته‌اند.

به دنبال ضایعات به وجود آمده در اثر تخریب فاجعه بار آثار ارزشمند معماری و شهرسازی، دلسوختگان فرهنگ و هنر این سرزمین تلاش برای حفظ آن چه که هنوز از ارزش‌های گذشته باقی مانده است را جدی گرفته‌اند.

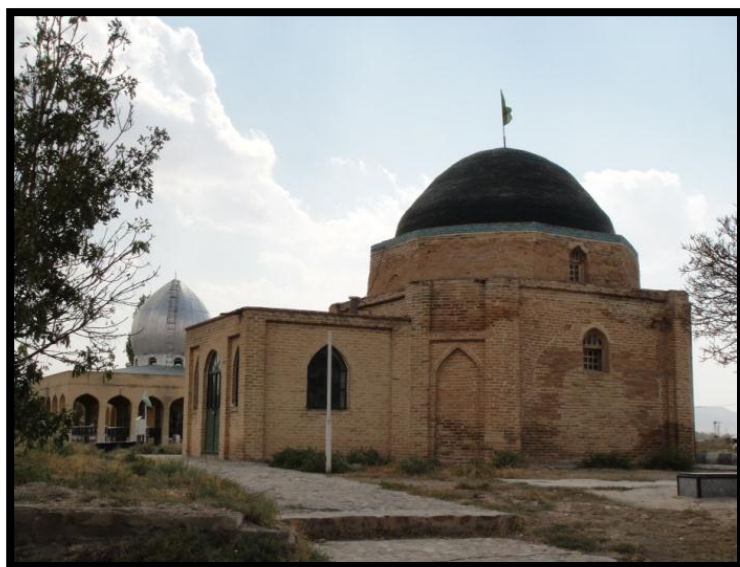
اما مشکل اصلی امروز در مواجهه با حفظ و احیای معماری و شهرسازی گذشته و بلاخص حفظ بناهای آرامگاهی زیارتی که موضوع بحث این نوشتار است موضوع نگرش بعضاً متفاوت و برخورد غیر کارشناسانه و غیر اصولی و دخالت‌های اجرایی نا آگاهانه از طرف افراد غیر متخصص در خصوص مرمت و احیاء این بناها می‌باشد.

که با این برخوردها نه تنها هویت تاریخی شهر رو به نابودی می‌رود بلکه فضای شهرها و معماری به صورت ناهنجاری خالی از هرگونه نشانه هویت ملی و منطقه‌ای و بومی می‌گردد، به شکلی که کم کم هیچ تفاوتی میان شهر تبریز و اصفهان و تهران وجود نخواهد داشت و تا زمانی که ما نقش و اهمیت تک بناهای تاریخی و فضاهای معماری را در حفظ شکل و فرهنگ شهر عمیقاً درک نکنیم، در احیا فرهنگی جامعه عاجز خواهیم بود. مسئله دیگری که می‌تواند در نحوه مرمت بناهای تاریخی تأثیر گذار باشد این است که اصولاً ما نمی‌توانیم بدون در نظر گرفتن نیازهای دوران خودمان فضاهای معماری و شهری را صرفاً مطابق الگوهای ذهنی سازمان دهی کنیم در این خصوص یادآور می‌شود که اصولاً معماری تابع شرایط محیط خود شکل می‌گیرد و نیازهای هر دوره است که بر شکل معماری و شهرسازی تأثیر می‌گذارد ولذا ارزشمند بودن این بناها به این جهت است که آنها محصول نیازهای مردمانی بوده‌اند که آنها را به وجود آورده‌اند که طبیعتاً با امکانات تکنیکی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی زمان خودشان کاملاً هماهنگ بوده‌اند. نهایت اینکه این بناها و این محلات محصول زمان خود هستند، پس می‌بایست در حفظ و حراست از این بناها به عنوان نشانه فرهنگ ملی و ارتباط نسل دیروز و امروز و آینده نهایت سعی خود را کنیم.

در این خصوص می‌توانیم با حفاظت تاریخی بنای مورد نظر و با رعایت حریم تاریخی، بنای دیگری متناسب با نیازهای زمان خود و متناسب با بنای تاریخی احداث نمائیم. چون این ساختمان‌ها نشانه‌های معماری زمان ما هستند در کنار معماری زمان‌های گذشته مفهوم می‌یابند و باید گفت این بناها نه تنها به هویت شهر و بناهای تاریخی خدشه‌ای وارد نمی‌کنند، بلکه مردم، تاریخ گذشته شهر را در زندگی روزمره خود احساس می‌کنند و این خود بر رونق و اعتبار بافت‌ها و بناهای تاریخی دو چندان تأثیر می‌گذارد.

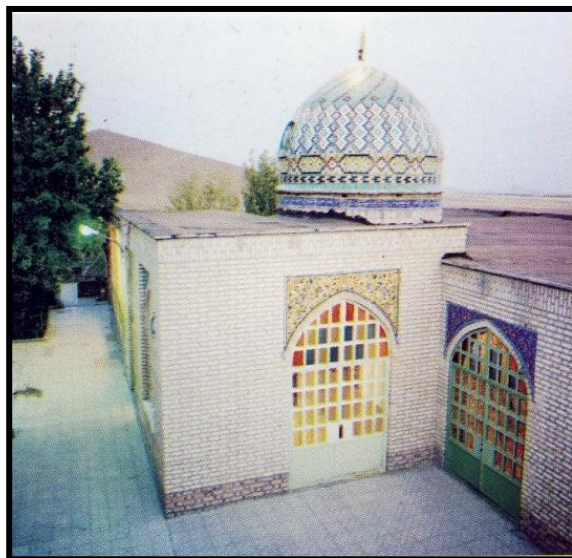
به عنوان مثال در استان زنجان در محل قبرستان قدیمی شهر سلطانیه و در فاصله‌ای از بقعه امام زاده ابراهیم که به استناد تزیینات سلجوقی گنبد آن، ارزش تاریخی بنا حائز اهمیت می‌باشد، بنای یادبودی به عنوان مزار شهدا در محوطه این امامزاده ساخته شده است که نه تنها ارزشهای تاریخی و فرهنگی بنای امامزاده را مخدوش ننموده است بلکه تعریفی است از معماری دو دوره در کنار هم و بدین صورت با حفظ نمادها و نشانه‌های اسلامی

شهر به حفظ هویت و اصالت بومی و فرهنگی منطقه و ایجاد سرزندگی در آن و با اثر گذاری بر سیما و شکل بنای احداثی جدید اهمیت حفظ این بناها را کاملاً مشهود می نماید. (شکل ۱)

شکل ۱- امامزاده ابراهیم شهر سلطانیه استان زنجان و دورتر از آن بنای مزار شهدا

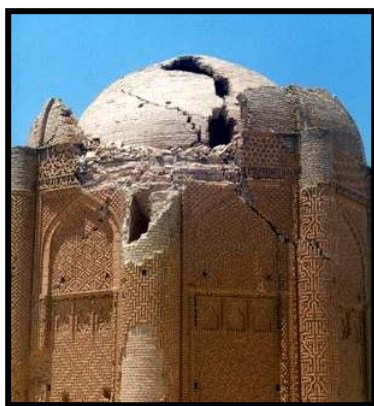
در حالیکه در روستای دستجرد علیا واقع در شمال قزوین گنبد بقعه امامزاده اباذر که متعلق به اواخر صفویه و کاشیکاری آن متعلق به اوایل قاجار می باشد توسط ایوان و شبستان نوسازی، در بر گرفته شده است که با توجه به اینکه گنبد بقعه بر روی این سازه جدید، نا مأنوس و نا هماهنگ می نماید نه تنها کیفیت بصری و زیبا شناختی محیط از بین رفته بلکه هیچ گونه خوانائی در فضای معماری نیز موجود نمی باشد. در صورتی که می شد با مرمت صحیح و حفظ بنای امامزاده بنای جدید را در جوار آن احداث کرد و به قوام منطقه افزود. (شکل ۲)

شکل ۲- امامزاده اباذر در روستای دستجرد علیا واقع در شمال قزوین

امروز دیگر مرمت و نوسازی در بناهای تاریخی با استفاده از آخرین دستاوردهای تکنولوژیک و مصالح ساختمانی، موضوعی کاملاً عادی و منطقی شده که جای پای معماری زمان حال را در بنای تاریخی ثبت می کند به شرطی که هیچگونه خدشه به هویت تاریخی بنا وارد نشود. به عبارتی محلهای مستر و لایه های زیرین بنا با مصالح و تکنیک مدرن و ظاهر بنا به همان صورت تاریخی و واقعی خودش مرمت می گردد.

یکی از مرمت‌های نسبتاً مطلوب در این خصوص مرمت برج‌های خرقان واقع در آوج قزوین می‌باشد که پس از آسیب‌های جدی بوجود آمده در آنها پس از وقوع زلزله آوج انجام گرفت که تا حد امکان سعی در حفظ آجرکاری‌های متنوع و زیبای برج‌ها داشت و روح بنا را توانست حفظ نماید. (شکل ۳ تا ۵)

شکل ۳- برج‌های خرقان واقع در آوج پس از وقوع زلزله آوج

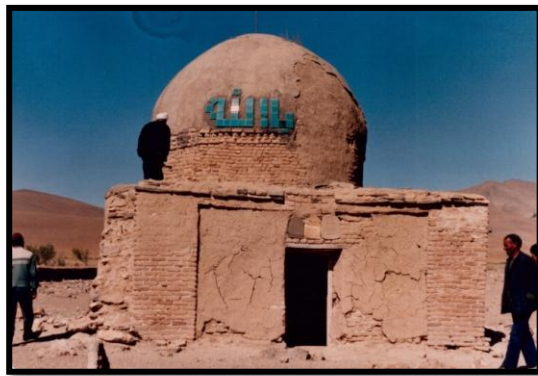
شکل ۴- برج‌های خرقان واقع در آوج در حال مرمت

شکل ۵- برج‌های خرقان واقع در آوج پس از مرمت اولیه

و اما در روستای چنگوری زنجان بنای امامزاده ای موسوم به امامزاده احمد واقع است که گنبد آن را با مصالح نوین مرمت نموده اند علاوه بر ایراد مرمتی آن که با حبس رطوبت در بنا موجبات فرسایش بیشتر بنا را فراهم آورده است ، گنبد تاریخی و زیبای بنا با گریو آجرکاری و کاشیکاری زیبا و ساده اش هم اکنون تبدیل به یک روکش نقره ای (ایزوگام) شده است که نه اثری از زیبایی در آن یافت می شود نه اثری از هنر آجر کاری آن برج‌های مانده است و نه اصالت و هویت تاریخی اش معلوم است. (شکل ۶ تا ۷)

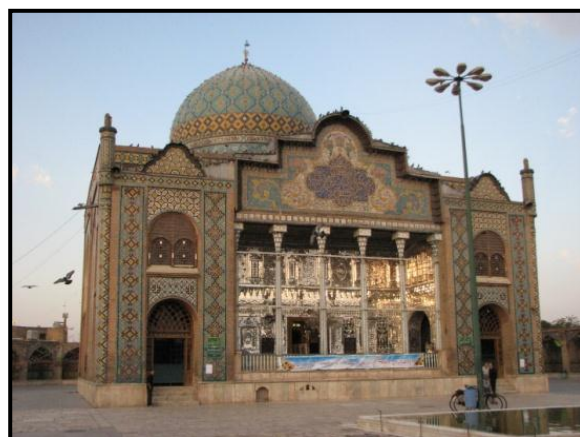

شکل ۶- امامزاده احمد روستای چنگوری زنجان قبل از مرمت

شکل ۷- امامزاده احمد روستای چنگوری زنجان بعد از مرمت

و در ضلع غربی میدان شهدا در خیابان سلامگاه شهر قزوین بنای تاریخی شاهزاده حسین واقع شده که قدمت اولیه بنا را متعلق به قرن هشتم یا نهم دانسته اند و تا به امروز مرمت‌های زیادی بر روی بنا انجام یافته است ولی هیچ کدام از آنها روح بنا و اصالت واقعی آن را مخدوش ننموده است و امروز هم این بنا از لحاظ سبک معماری و ویژگی‌های هنری دارای ارزش خاصی در بین بناهای تاریخی شهر قزوین می باشد. (شکل ۸)

شکل ۸- امامزاده حسین شهر قزوین

بی شک حفظ کالبد بنا اولین قدم در حفظ هویت و اصالت اسلامی- ایرانی بناهای آرامگاهی زیارتی در جهت حراست از میراث فرهنگی و پایداری به معماری اسلامی و ایرانی به عنوان یکی از محورهای مؤثر در شکل دهی به فضای شهری مورد تأکید قرار گرفته است. که مهم ترین تأثیرات آنها به شرح ذیل می باشد:

۱. حفظ اصالت و هویت منطقه ای، بومی، ملی، معماری و شهرسازی
۲. حفظ و ارتقاء هویت و اصالت فرهنگی
۳. هویت بخشی به فضاهای تاریخی و فضای محله ای
۴. هویت بخشی به سیمای شهر
۵. ایجاد سرزندگی در محیط شهری
۶. ایجاد خوانایی در شهر
۷. حفظ و ارتقاء کیفیت بصری و زیباشناختی محیط شهری
۸. حفظ کیفیت معماری شهر
۹. انسجام بخشی به کالبد محله ها
۱۰. تقویت نشانه های هویتی شاخص شهر
۱۱. وضوح نمادها و نشانه های اسلامی
۱۲. توجه به الگوها و مصادیق ارزشمند سنتی
۱۳. قابلیت اثرگذاری بر ساخت و سازهای معاصر
۱۴. تقویت و توسعه فرهنگ و ارزش های اسلامی در معماری و شهرسازی
۱۵. تأکید بر هویت معماری ایرانی- اسلامی
۱۶. استفاده از نقش نمادین زیارتگاه به عنوان نقطه عطفی در محلات شهر اسلامی شیعی
۱۷. پاسخگویی به نیازهای روانی و عاطفی شهروندان

امکان مطالعه معماری شهرسنتی در گذشته و حال به منظور دسترسی به اصول و ارزش های حاکم بر ساختار آن و تطبیق این اصول با دانش نوین بشری و دستیابی به ارزش ها و اصول طراحی جدید شهری و معماری.

تحلیل و نتیجه گیری

امروزه که در پی احیای ریشه های هویتی خود هستیم و در عین حال از توسعه های شهر و مظاهر آن نیز ناگزیریم، توجه کردن به ارتباط ظرف (محیط) و مظهر (رفتار) یکی از معیارهای ساماندهی و خلق محیط های شهری متعادل و پاسخگو است. با عنایت به اینکه فضاهای شهری، معماری در تعامل میان رفتارهای عبادی- احترامی و بافت اجتماعی- فرهنگی شهر، نقش واسطه را ایفاء می کنند.

و از آنجائی که در بناهای تاریخی آرامگاهی زیارتی ابعاد مختلفی از الگوهای اسلامی- ایرانی مورد توجه قرار گرفته است، می تواند در شکل دهی به فضای شهری راهگشا و تأثیرگذار باشد. توجه به هویت و اصالت معنوی و فرهنگی، رعایت اصول و ضوابط اسلامی در ساخت و ساز، حفظ نمادهای شهری و تأکید بر هویت محله ای از جمله موارد مطرح در این پژوهش می باشد که جهت حصول به این اهداف باید سعی در حفظ بناهای آرامگاهی زیارتی هم از لحاظ کالبدی و هم از لحاظ روح بنا نمائیم و اگر میل به احداث بنای مدرن داریم، با حفظ و احترام به بنای تاریخی بنای مدرن را با حفظ حریم در جوار بنای تاریخی بسازیم نه اینکه به جای بنای تاریخی بنای جدیدی بسازیم.

منابع و مأخذ

- [۱] جهان بگلو.رامین، "شهر محصول گذشته حال و آینده است" تهران، مجله معماری و شهرسازی، شماره ۳۵، ۱۳۷۵.
- [۲] خیری.علی، "بناهای آرامگاهی استان زنجان" تهران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرقدس، ۱۳۹۱.
- [۳] خیری.علی، "بناهای آرامگاهی استان قزوین" تهران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن، ۱۳۸۵.
- [۴] دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری ایران، "مقررات شهرسازی و معماری و طرحهای توسعه و عمران مصوب شورایعالی شهرسازی و معماری ایران (از تاریخ تاسیس تا پایان شهریور ۸۸)" تهران، نشر توسعه ایران، ۱۳۸۸.
- [۵] دفتر تدوین و ترویج مقررات ملی ساختمان، "قانون نظام مهندسی و کنترل ساختمان" تهران، نشر توسعه ایران، ۱۳۸۵.

[۶] معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهور، "مجموعه برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران"، تهران، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۹.

[۷] معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهور، "مجموعه برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران"، تهران، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۹.

[8] www.memarnet.com

[9] Kheiri.A , "The Mausoleums of the Qazvin Province in Era XI-XVII" Baku, Azerbaijan University of Architecture and Construction, 2012.